

УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2
В27

Редакційна колегія 1-го тому:

**В. Д. Гончаренко (голова редколегії),
О. В. Зайчук, В. М. Єрмолаєв, В. В. Лемак,
В. О. Рум'янцев, І. Б. Усенко, О. Н. Ярмиш**

В27 Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. — Х. : Право, 2016.

ISBN 978-966-937-048-8

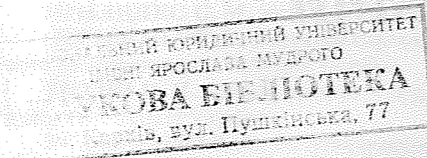
Т. 1 : Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. ;
Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац.
юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — 848 с. : іл.

ISBN 978-966-937-049-5

Видання є систематизованим зводом знань про суспільний, державний лад, джерела й основні
інститути права, які характеризують багатовікову історію українського державотворення.

Розраховане на науковців, викладачів, студентів вищих навчальних закладів, а також усіх тих,
хто цікавиться історією держави і права України.

УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2

ISBN 978-966-937-049-5 (т. 1)
ISBN 978-966-937-048-8

© Національна академія правових наук України, 2016
© Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України, 2016
© Національний юридичний університет імені Яро-
слава Мудрого, 2016
© Видавництво «Право», 2016

ПЕРЕДМОВА

Перший том «Великої української юридичної енциклопедії» містить матеріали, що стосуються найбільш важливих подій, досвіду та традицій багатовікового українського державотворення. Продовження цих традицій неможливе без глибокого, об'єктивного й достовірного висвітлення та усвідомлення історії держави і права України, опрацювання й запозичення цих досягнень в умовах сьогодення, з'ясування причин невдач.

На основі останніх здобутків юридичної та історико-правової науки в першому томі подані статті, що стосуються загальних закономірностей виникнення й розвитку типів і форм української державності, її територіального устрою, політичного режиму, організації та діяльності державних інституцій, зокрема вищих представницьких органів, вищих та місцевих органів влади і управління, органів місцевого самоврядування.

Значна увага в першому томі приділена проблемі формування українського права, основним його джерелам, найважливішим пам'яткам права, різним галузям і інститутам матеріального і процесуального права, становленню й розвитку системи законодавства в Україні, етапам, формам і наслідкам робіт із систематизації права.

Виходячи з того, що впродовж багатовікової історії українські землі входили до складу різних держав, державні інституції і право яких суттєво впливали на здійснення державної влади та правовий уклад на українських землях, у першому томі міститься чимало статей стосовно державних установ і правових інститутів Великого князівства Литовського, Королівства Польського, Речі Посполитої, Російської імперії та Австро-Угорської монархії, які діяли на етнічних українських землях.

Підкреслюється безперервність розвитку української державності та її правової системи, відкидається твердження про бездержавність низки її періодів. Автори виходять із того, що такі етапи становлення є спільною спадщиною українського народу та його суспільств. Незважаючи на багаторічне перебування нашої держави у складі іноземних держав, Україна має власну історію державотворення і правотворення. Цей досвід безперервно формувався протягом багатьох століть і, розвиваючись, не втрачав зв'язків зі своїми витокami і першоджерелами.

Велика увага в контексті історії українського державотворення приділена персоналіям – видатним борцям за волю України. У першому томі Енциклопедії міститься ціла галерея портретів видатних державних, політичних та громадських діячів, борців за Українську державу та її збереження на різних етапах її історичного розвитку.

У першому томі цього видання розміщені також відомості про видатних українських вчених-юристів, якими зроблено значний внесок у розвиток науки історії держави і права України, дослідження ключових та проблемних питань українського державотворення.

Редколегія

Кодексу чинності з 25 листоп. 1922. Усе попереднє зак-во про народну освіту скасовувалось у частині, що суперечила Кодексу. Джерелами Кодексу були прийняті в РСФРР акти про єдину трудову школу, декрети УСРР з питань народної освіти та окр. відомчі нормат. акти. Структурно він складався із преамбули і 4-х кн. (організація управління і постачання щодо народної освіти; соц. виховання дітей; профес. і спец.-наук. освіта; політ. просвіта і освіта дорослих), які поділялися на частини, розділи, глави і загалом налічували 767 статей. Кодекс закріплював рівність грн в отриманні освіти, обов'язковість, безоплатність і світський характер освіти, спільність навчання осіб різної статі, єдність освіти і комуніст. виховання тощо. Окр. структурний підрозділ присвячувався наук. діяльності, зокрема містив положення щодо статусу ВУАН і присудження єдиного тоді вченого ступеня д-ра н. Метою освіти і виховання проголошувалося «звільнення трудящих мас від духовного рабства, розвиток їх самосвідомості, створення нового покоління людей комуніст. сусп-ва з психологією колективізму, з твердою волею, суспільно необхідною кваліфікацією і з матеріалістичним світоглядом, заснованим на чіткому розумінні законів природи і сусп-ва». Кодекс розглядав органи освіти, наук. і культ.-просвітні заклади як знаряддя диктатури пролетаріату, втілював намагання д-ви охопити всеосяжним владним впливом сферу освіти, науки і культури, відзначався громіздкістю конструкції, подекуди дріб'язковою регламентацією і надмірним прав. регулюванням окр. сусп. відносин.

К. з. п. н. о. УСРР 1922 не мав аналогів в ін. рад. республіках, був першим і тривалий час єдиним кодифікаційним актом у царині освіти, прикладом для наст. кодифікаційних робіт. Офіційно втратив чинність із прийняттям Закону УРСР про народну освіту від 28 черв. 1974, хоча фактично вийшов з користування значно раніше.

Лит.: Бабій Б. М. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.). К., 1961; Усенко И. Б. Первая кодификация законодательства Украинской ССР. К., 1989; Рябошапка Л. И. Кодекс законов о народном просвещении УССР 1922 г. К., 1991.

І. Б. Усенко.

КОДЕКС ЗАКОНІВ ПРО ПРАЦЮ УСРР 1922 (КЗпП УСРР 1922) – кодифікований законод. акт з питань регулювання трудових відносин у республіці. Був затв. 3-ю сесією ВУЦВК 6-го скликання (10–16 жовт. 1922) і уведений у дію з 15 листоп. 1922. В основу КЗпП УСРР був покладений Кодекс законів про працю РСФРР, уведений у дію постановою 4-ї сесії Всерос. ЦВК 9-го скликання від 9 листоп. 1922. Кодекс складався з таких розділів: 1. «Загальна частина». 2. «Порядок найму і надання робочої сили». 3. «Порядок притягнення до трудової повинності громадян». 4. «Колективні договори». 5. «Трудовий договір». 6. «Правила внутрішнього розпорядку». 7. «Про норму виробітку». 8. «Винагородження за працю». 9. «Гарантії та компенсації». 10. «Робочий час». 11. «Час відпочинку». 12. «Про учнівство». 13. «Праця жінок і неповнолітніх». 14. «Охорона праці». 15. «Про професійні (виробничі) спілки робітни-

ків і службовців та їхні органи на підприємствах, в установах та господарствах». 16. «Органи для розв'язання конфліктів та розгляду справ про порушення законів про працю». 17. «Соціальне страхування» та містив 192 статті.

У першій статті КЗпП УСРР 1922 встановлювалося, що його норми «поширюються на всіх осіб, працюючих за наймом, у т. ч. і вдома (квартирники). Вони обов'язкові для всіх підприємств, установ і господарств (держ., не виключаючи військ., громад. та прив., в т. ч. тих, що надають надомну роботу), а також для всіх осіб, які застосовують найману працю за винагороду». Всі договори й угоди про працю, що могли порушувати умови праці, вважалися недійсними.

Наймання і надання роб. сили здійснювалися на основі принципу добровільної угоди працівника. Трудова повинність застосовувалась лише у випадкових випадках (ст. 11).

КЗпП УСРР 1922 визначав поняття колективного договору і поняття трудового договору. Умови трудового договору встановлювалися угодою сторін. При цьому зазначалося, що «не дійсні умови трудового договору, що погіршують стан працюючого, порівняно з умовами, встановленими законами про працю, умовами колективного договору і правилами внутр. розпорядку, що поширюються на дане підприємство або установу, а також умови, що ведуть до обмеження політ. і загальногромад. прав працівників» (ст. 28). Кодекс регламентував правила укладання трудового договору, порядок його виконання. Трудовий договір став осн. формою залучення до праці. КЗпП УСРР 1922 дозволяв

працівнику у будь-який час розірвати договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це адміністрацію наймача за сім днів. Кодексом також передбачалися наслідки порушення трудового договору. Так, порушенням договору був прогул. Під прогулом вважалася неявка на роботу більше трьох днів підряд, або в цілому більше шести днів на місяць без поважних причин. Значна кількість статей була присвячена правилам внутр. трудового розпорядку та умовам їх запровадження, порядку встановлення норм виробітку, підставам і розміру оплати праці, гарантіям і компенсаціям для працюючих на час виконання обов'язків, передбачених зак-вом.

У КЗпП УСРР 1922 визначалося, що тривалість нормального роб. часу на в-ві та на необхідних для в-ва допоміжних роботах не повинна була перевищувати восьми годин. Пільги були встановлені для осіб віком від 16 до 18 років, для тих, хто працював на підземних роботах, і для осіб розумової і конторської праці. Для цієї категорії працюючих встановлювався 6-годинний роб. день. Поряд з цим надурочна робота, як правило, не допускалася. КЗпП УСРР 1922 ретельно регламентував питання, пов'язані з учнівством, охороною праці, правами профспілок на в-ві, розглядом і розв'язанням спорів про порушення трудового зак-ва, із заходами підтримання трудової дисципліни, соц. страхуванням.

КЗпП УСРР 1922 став осн. нормат. актом, на основі якого відбувалося регулювання трудових відносин у поч. період нової екон. політики.

Лит.: Кодекс законів о труде УССР 1922 г. // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины, 1922, № 52, Приложение к статье 751; Каминская П. Д. Советское трудовое право. Обзор действующего законодательства с постатейным комментарием к Кодексу законов о труде. М., 1928; Хлебников Д. Начатки трудового права УСРР. Х., 1930; История государства и права Украинской ССР, т. 2: 1917–1937. К., 1987; Дудін В. КЗпП 1922 року: максимум із можливого // Юридичний вісник України, 2010, № 11.

В. Д. Гончаренко.

КОДЕКС ЗАКОНІВ ПРО СІМ'Ю, ОПІКУ, ШЛЮБ І АКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СТАНУ УСРР 1926 – кодифікований акт укр. рад. зак-ва в галузі сімейного права. Прийнятий 31 трав. 1926 на 3-й сесії ВУЦВК 9-го скликання. Набув чинності з 1 верес. 1926.

Кодекс включав 5 відділів: I. Про сім'ю (розділи: «Основні положення», «Особисті права та обов'язки дітей і батьків», «Майнові права та обов'язки дітей і батьків», «Стягнення утримання (аліментів) з членів сільського господарства (двору)», «Усиновлення (удочеріння)»); II. Про опіку та піклування (розділи: «Основні положення», «Призначення і скасування опіки і піклування», «Призначення та звільнення опікунів», «Опікунські та піклувальницькі права й обов'язки»); III. Про шлюб (розділи: «Основні положення», «Умови шлюбу», «Недійсність шлюбу», «Припинення шлюбу», «Права й обов'язки подружжя»); IV. Про зміну громадянами своїх прізвищ та імен; V. Визнання особи безвісно відсутньою або померлою. Така структура Кодексу пояснювалася

прогнозованим «безболісним відмиранням» відділу про шлюб, який у кодексах ін. союзних республік стояв на першому місці.

Принциповими засадами Кодексу була рівність прав і обов'язків дітей незалежно від того, чи були їх батьки в шлюбі в період зачаття або народження дитини, чи ні; право дітей на прізвище і громадянство; можливість встановлення батьківства у суд. порядку; принцип роздільності майна батьків та дітей; право батьків вимагати в позов. порядку дітей від осіб, які незаконно їх утримують; рівність прав та обов'язків батька й матері; рівність і незалежність подружжя; свобода розлучення; право подружжя на спільне і роздільне майно та на самот. укладання майнових угод; взаємні аліментні права та обов'язки подружжя, батьків і дітей; обов'язки батьків по вихованню та навчанню дітей; позбавлення батьк. прав у разі їх неналеж. здійснення або невиконання батьками своїх обов'язків щодо дітей. Уперше запроваджувалися в зак-во ін-ти усиновлення (удочеріння) і спільного (нажитого спільною працею) майна подружжя. Новелою було встановлення солідарної відповідальності щодо аліментів на утримання дитини всіх осіб, які мали інтимні стосунки з її матір'ю у період зачаття, хоча батьком визнавався лише один з них (цю статтю було скасовано 1937). Кодекс допускав односторонню реєстрацію шлюбу за заявою однієї з осіб, що «перебували у близьких стосунках без реєстрації». Такий шлюб реєструвався, якщо ін. сторона не оскаржила цю заяву в суді протягом місяця з дня отримання повідомлення від органу ЗАГСу.

Порівняно з аналогічним рос. кодексом, де було легалізовано факт. шлюб, в укр. більше значення надавалося реєстрації шлюбу, а не факт. співжиттю. Закріплювалася можливість визнання шлюбу недійсним, яку не передбачав рос. кодекс. Водночас захищалися майнові та аліментні права осіб, які перебували у фактичних шлюбних стосунках, навіть якщо хтось із них уже був в ін. зареєстрованому шлюбі. Повнолітні діти мали право на аліменти в разі непрацездатності й безробіття. Кодекс давав право суду звільнити від аліментних обов'язків за наявності достатніх підстав.

Значні зміни було внесено до Кодексу на підставі постанови ЦВК і РНК СРСР «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги роженицям, встановлення державної допомоги багатосімейним, розширення мережі пологових будинків, дитячих ясел і дитячих садків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів та про деякі зміни в законодавстві про розлучення» від 27 черв. 1936 і указу Президії ВР СРСР «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства, про встановлення почесного звання “Мати-героїня” та заснування ордена “Материнська слава” і медалі “Медаль материнства”» від 8 лип. 1944.

Кодекс втратив чинність у зв'язку з прийняттям 1969 Кодексу про шлюб та сім'ю України.

Лит.: Мазуренко Ю. П. Вопросы семейного и брачного права. Х., 1924; Сливицкий В. И. Кодекс законов УССР о семье, опеке, браке и об актах гражданского состояния // Вестник советской юстиции,

1925, № 22; Верховский П. Украинский кодекс и проект Кодекса РСФСР о браке, семье и опеке // Власть Советов, 1926, № 41; Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР. К., 1960; Бабій Б. М. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921–1925). К., 1961.

І. Б. Усенко.

КОДИФІКАЦІЙНІ РОБОТИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.

Після ухвалення 24 серп. 1991 Акта проголошення незалежності України ВР України 12 верес. 1991 ухвалила Закон «Про правонаступництво України», згідно з яким закони УРСР та ін. акти, ухвалені ВР УРСР, у т. ч. і кодекси, «діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України» (ст. 3). Тим часом в умовах швидких змін життя країни старе зак-во, розроблене для потреб союзної республіки, керованої колиш. Комунист. партією України, неминуче створювало численні прав. колізії. Тому постало питання про якнайшвидше вдосконалення прав. системи д-ви в контексті заг. модернізації сусп-ва. Це потребувало розроблення нової Конституції України, нового Цив. кодексу (т. зв. екон. конституції) та ін. великих кодифікованих актів. Однак перманентні кризові явища у діяльності вищ. органів держ. влади, невизначеність шляхів здійснення прав. і суд. реформ, дискусія між прихильниками і противниками госп. кодексу тощо істотно стримували К. р. в н. У. Найскладнішим виявилось кодифікувати конст. право і ухвалити нову Конституцію України. З великими труднощами